สำนักวิทยบริการ
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
3 0000 00585858 8
ARS 12105

Fieldwork Charms

เสน่ห์ภาคสนาม

สถิตย์ ภาคมฤค

ใช้เฉพาะใน
ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร

“ความเชื่อ” กับการจัดการวัฒนธรรมชาวอีสาน

แม่เมืองกับลูกเมืองในพื้นที่ข่วงเลี้ยงประจำปี

“ความเชื่อ” เป็นระบบแนวคิดที่แสดงความมั่นใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งอาจมีเหตุผลมาจากความเคารพศรัทธา ความต้องการหรือแรงปรารถนา และความหวาดกลัว สะท้อนออกมาในลักษณะนามธรรม ที่เป็นความรู้สึกนึกคิดภายในแล้วแสดงพฤติกรรม เช่น การกราบไหว้ การแสดงความเคารพ การอ่อนน้อม เป็นต้น บ้างก็แสดงออกเป็นรูปธรรม เช่น ประเพณี พิธีกรรม รูปเคารพ เป็นต้น ความเชื่อกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของมนุษย์ที่ช่วยให้การดำรงชีพอยู่นั้นมี “ชีวา” มากขึ้น ชาวอีศานก็มีความเชื่อนี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการดำรงชีวิตเช่นเดียวกัน

การเดินทางท่องเที่ยวไปในหมู่บ้านต่าง ๆ

ทางอีศาน.12,139:56-68;(พ.ย. 2566)

ของผู้เขียนแม้ว่าจะมีหมุดหมายของการเดินทางแต่ละครั้งแตกต่างกัน แต่ด้วยนิสัย "พายเรือเก็บผัก" จึงทำให้พบเห็นวัฒนธรรมความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นอีศานได้อย่างชัดเจน และความเชื่อเหล่านั้นยังคงมีผลต่อวิถีการดำรงชีพของผู้คนสืบเนื่องจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันโดยไม่เสื่อมคลาย ความเชื่อของคนอีศานที่พบเห็นทุกครั้งที่ได้ปฏิบัติหน้าที่เก็บข้อมูลภาคสนามนั้นมีความเป็น "พลวัต" เสมอ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เองทำให้เกิดการพัฒนาของสังคมท้องถิ่นอย่างมี นัยสำคัญที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะในโลกยุคปัจจุบัน "Soft Power" เป็นสิ่งที่ "รัฐชาติและโลก" กำลังให้ความสนใจเพื่อใช้เป็นพลังขับเคลื่อนสังคมเศรษฐกิจ การเมืองและเทคโนโลยีให้มีความเจริญก้าวหน้า ทดแทนทรัพยากรธรรมชาติที่กำลังจะหมดไป และกลายเป็น "หมุด" สำคัญที่นานาอารยะประเทศกำลังก้าวไปสู่พลังวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชาติ

การเล่าเรื่องครั้งนี้เป็นการ "ย่อ" และ "ย่อย" จากภาพที่มองเห็นโดย "ตาเนื้อ" และ "ตาใจ" ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาว่า "ความเชื่อ" ของชาวอีศานที่เกิดขึ้นจากความเคารพต่อบรรพชน ผี เทพ พุทธ พราหมณ์ ฯลฯ ล้วนส่งผลต่อการจัดการในท้องถิ่นอันเป็น "สัญลักษณ์" และ "พฤติกรรม" ของชาวอีศานที่แสดงออกต่อความเชื่อเหล่านั้น ภาพมองเหล่านี้ผู้เขียนได้พบเห็นมาสักระยะหนึ่งแล้วจึงได้สังเคราะห์ประเด็นการจัดการวัฒนธรรมของชาวอีศาน ต่อความเชื่อในมิติ **"พื้นที่ วัตถุ บุคคล กิจกรรม และบรรทัดฐานทางสังคม"** เพื่อนำเสนอ Soft Power ที่มีผลกระทบต่อสังคมชาวอีศานซึ่งสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป

"ความเชื่อ" กับการจัดการพื้นที่ของชาวอีศาน

ความเชื่อ มีผลต่อการจัดการพื้นที่ของชาวอีศานเพื่อการเข้าใช้งานและเพื่อการทำกิจกรรมบางอย่างของท้องถิ่น โดยมีประเด็น "ความเชื่อ" เป็นแนวคิดควบคุมและบังคับให้เกิดการจัดการอย่างเหมาะสม แนวคิดการจัดการเชิงพื้นที่ของชาวอีศานนั้นสามารถแยกได้เป็น ๔ ลักษณะ คือ การควบคุมพื้นที่ การกำหนดขอบเขตพื้นที่ การใช้พื้นที่ และการเปลี่ยนทัศนคติต่อพื้นที่ แนวคิดเหล่านี้ล้วนเกิดจากความเชื่อของชาวอีศาน ทำให้เกิดการจัดการพื้นที่เพื่อใช้งานตามบริบทและความจำเป็นทางความเชื่อดังต่อไปนี้

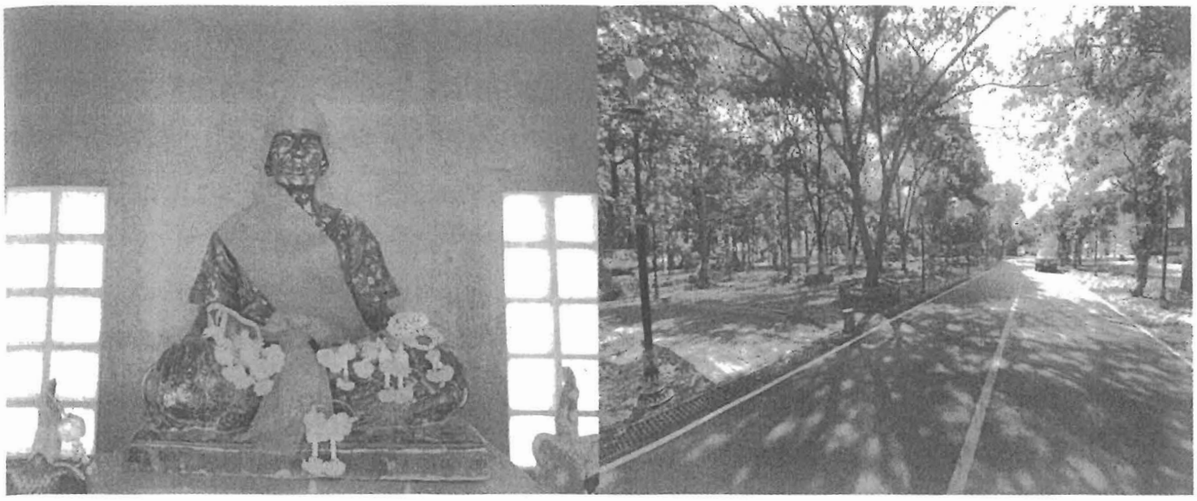
(๑) การควบคุมพื้นที่ การใช้ความเชื่อเพื่อการควบคุมพื้นที่ของชาวอีศาน ทำให้เกิดการจัดการพื้นที่เพื่อสงวนรักษาไว้ตามมิติความเชื่อต่าง ๆ อาทิ ความเชื่อดอนปู่ตาที่เชื่อว่าเป็นผีบรรพชน หรือ ผีวีรชน ที่ดูแลคุ้มครองชาวบ้านทำให้เกิดการสงวนรักษาพื้นที่ที่เชื่อว่า เป็นที่อาศัยของดวงวิญญาณผีปู่ตาไม่ให้มีผู้ใดก้าวล่วงแผ้วถางหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าที่อยู่ในบริเวณป่าดอนปู่ตา ความเชื่อนี้ทำให้เกิดการ**อนุรักษ์**พื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ทางความเชื่อด้วยการปฏิบัติประเพณีพิธีกรรมในบางช่วงเวลาเท่านั้น ซึ่งทำให้เกิดการ**รักษา**ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าได้เป็นอย่างดี เพราะชาวบ้านมีความเคารพและเกรงกลัวต่ออำนาจของผีปู่ตา นับเป็นการ**ป้องกัน**พื้นที่ป่าไม้ให้คงอยู่ในท้องถิ่นชาวอีศานได้เป็นอย่างดี ดังนั้นการควบคุมพื้นที่ด้วยความเชื่อของชาวอีศานจึงเกิด **"ผลพลอยได้"** ในการอนุรักษ์-รักษา-ป้องกัน เป็นดังกุศโลบายของบรรพชนที่ต้องการสงวนรักษาพื้นที่ให้เป็น

แหล่งทรัพยากร ที่คอยสร้างสมดุลทางธรรมชาติให้ชาวอีศานเรื่อยมา

(๒) การกำหนดขอบเขตพื้นที่ การใช้ความเชื่อของชาวอีสานในการจัดการพื้นที่เพื่อให้เป็นพื้นที่ทางความเชื่อความศรัทธา กระบวนการนี้สามารถแยกได้ ๒ ลักษณะ คือ **ลักษณะที่ ๑** เป็นการกำหนดวางหมุดหมายแต่แรกว่าจะ**สร้าง**ให้พื้นที่เหล่านั้นเป็นพื้นที่ทางความเชื่อ เช่น การสร้างอนุสรณ์สถาน การสร้างพระอุโบสถ การสร้างศาสนาคาร เป็นต้นการสร้างสิ่งเหล่านั้นจำเป็นต้องมีการ**ประดิษฐ์**ขั้นตอนต่าง ๆ ให้มีความต่างจากอาคารบ้านเรือนหรือพื้นที่ใช้งานปกติทั่วไป เช่น การกำหนดฤกษ์ยาม การพลีกรรมบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์และบวงสรวงอย่างใหญ่โต การกำหนดหมุดหมายด้วยวัตถุสัญลักษณ์ต่าง ๆ เป็นต้น ในขณะที่พื้นที่บางส่วนเมื่อสร้างเสร็จแล้วยังต้องอาศัยพิธีกรรมเพื่อ**เสก**ให้พื้นที่เหล่านั้น มีความ**ศักดิ์สิทธิ์**ด้วยการอาศัยอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ หรืออำนาจมนตราทั้งหลาย เพื่อเพิ่มพลังเหนือธรรมชาติ เช่น พิธีพุทธาภิเษกการผูกพัธสีมาพระอุโบสถในศาสนาพุทธ พิธีเทวาภิเษกเทวสถานในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พิธีนาคาภิเษก ประติมากรรมรูปปั้น/รูปหล่อพญานาคตามความเชื่อพญานาคของคนอีศานเป็นต้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การกำหนดขอบเขตพื้นที่ทางความเชื่อของชาวอีศานเกิดจากการ **สร้าง-เสก** ด้วยกรรมวิธีที่บรรพจารย์ได้กำหนดไว้มาแต่โบราณ เพื่อใช้กำหนดเขตแดน **"โลกแห่งความเชื่อ"** เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมบางอย่างตามขนบลัทธิความเชื่อของตนเอง

(๓) การใช้พื้นที่ การใช้ความเชื่อเพื่อจัดการการเข้าใช้พื้นที่ต่าง ๆ ของชาวอีศานเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นตามแนวคิดเชิงขนบเพื่อสร้างกติกาในการใช้งานพื้นที่ กล่าวคือบางพื้นที่มีการกำหนดฐานะผู้เข้าใช้ประโยชน์ เช่น อาสนะ ธรรมาสน์ กำหนดให้เป็นที่นั่งสำหรับพระสงฆ์ในศาสนาพุทธเท่านั้น ประชาชนทั่วไปไม่สามารถนั่งหรือใช้งานได้ เป็นต้น บางพื้นที่กำหนดเพศของผู้เข้าใช้ประโยชน์ต่อพื้นที่ทางความเชื่อ เช่น การกำหนดห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปภายในพระอุโบสถศาสนาพุทธหรือเข้าไปในบริเวณรอบพระธาตุเจดีย์ในศาสนาพุทธ (นิยมกำหนดในภาคอีศานและภาคเหนือของประเทศไทย) หรือการห้าม ผู้แต่งกายด้วยอาภรณ์สีแดง หรือหญิงที่เป็นประจำเดือน ไม่ให้เข้าไปนมัสการพระธาตุศรีสองรัก ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นต้น

(๔) การเปลี่ยนทัศนคติต่อพื้นที่ การจัดการพื้นที่ด้วยวิธีการต่าง ๆ อาทิ พิธีกรรม กิจกรรม ประเพณี หรือการแสดงออกด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงพื้นที่**สามัญ**ให้กลายเป็น**พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์** วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้คนอีศานเกิดการยอมรับพื้นที่ธรรมดาให้กลายเป็นพื้นที่ที่มีความเชื่อว่าเป็นเขตแดนศักดิ์ ซึ่งอาจกำหนดด้วย**วัตถุสัญลักษณ์**ก็ได้ เช่น กำแพงรอบพระอุโบสถ ในศาสนาพุทธ เรียกว่า กำแพงแก้ว เชื่อว่าเป็นเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ที่วิญญาณและภูตผีปีศาจไม่กล้าเข้ามา ในพื้นที่นี้หรือแม้บุคคลธรรมดาเข้ามาในพื้นที่แล้วจะเกิดความระมัดระวัง และทำให้เกิดการสำรวมพฤติกรรมตนเองมากกว่าปกติ นอกจากนี้ยังมีการใช้**กิจกรรมเชิงสัญลักษณ์**เพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้พื้นที่ เช่น การประกอบพิธีพุทธาภิเษก พิธีเทวาภิเษก พิธีนาคาภิเษก เป็นต้น พื้นที่ที่ผ่านพิธีกรรมแล้วนั้นเชื่อว่ามีอำนาจมนตรากำกับอยู่

ศาลเจ้าปู่ตาเมืองเขมราฐ (อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี)
ปัจจุบันเป็นพื้นที่สวนสาธารณะและพื้นที่ทางความเชื่อที่มีการบูรณาการเพื่อการใช้งานอย่างเหมาะสมัย

จึงทำให้ผู้เข้าไปอยู่ในเขตพื้นที่เหล่านี้เกิดความสำรวมระวังในการประพฤติปฏิบัติมากยิ่งขึ้น

จากที่เสนอข้างต้นทั้ง ๔ ประเด็น เป็นการจัดการพื้นที่ของชาวอีสานที่ใช้ความเชื่อเป็นแนวคิดหลักสำคัญเพื่อให้เกิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นพื้นที่สถิตอยู่ของสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือเป็นพื้นที่ที่มีอำนาจของมนตรากำกับอยู่ เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมบางอย่าง ตามความเชื่อความศรัทธาของชุมชนท้องถิ่นตนเอง การจัดการพื้นที่เช่นนี้จะมีความเข้มข้นมากขึ้นหรือเบาบางน้อยลง ล้วนขึ้นอยู่กับกระแสความเชื่อของสังคมท้องถิ่นในขณะนั้นที่จะส่งผลต่อการคงอยู่ของพื้นที่ ซึ่งพบว่าในปัจจุบันบางพื้นที่ถูกเพิกเฉยต่อความเชื่อจนกลายเป็นพื้นที่สามัญทั่วไป ในขณะที่บางพื้นที่ก็สูญสิ้นความทรงจำว่าเคยเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไปเลยก็มี

"ความเชื่อ" กับการจัดการวัตถุของชาวอีศาน

ความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติทั้งที่เป็นความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อตามลัทธิศาสนาในอีศาน มีการแสดงออกทั้งประเพณี พิธีกรรม พฤติกรรมทางกาย และยังมีการสร้างสรรค์ "วัตถุมงคล" ที่ถือเป็นเครื่องรางของขลัง เพื่อหวังอาศัยพลังเหนือธรรมชาติที่อยู่ในวัตถุเหล่านั้นให้คุ้มครองตนเอง และบันดาลให้ผู้ครอบครองวัตถุเหล่านั้นสมหวังในสิ่งที่ตั้งใจไว้ คราวเมื่อได้ปฏิบัติการเก็บข้อมูลภาคสนามในอีศาน จึงมักเห็นวิธีการจัดการความเชื่อเหล่านั้นในรูปแบบของวัตถุมงคลอยู่บ่อยครั้ง เมื่อทบทวนแล้วสามารถอธิบายวิธีการจัดการได้ดังนี้

(๑) การสร้างวัตถุ การนำเอาความเชื่อซึ่งมีลักษณะเป็น "นามธรรม" มาออกแบบเพื่อจัดการสร้างสรรค์ให้เป็น "รูปธรรม" ตามความรู้ทางศิลปกรรม โดยมีความศรัทธาเป็นเครื่องชี้นำการสร้างสรรค์วัตถุมงคลนี้ การ **"สร้าง"** วัตถุมงคลของชาวอีศานมีหลายลักษณะ ซึ่งอาจกล่าวได้อย่างสังเขป ๒ ลักษณะ ได้แก่ ๑) การนำเอาวัตถุที่เกิดผิดหลักธรรมชาติ อาทิ คตต่าง ๆ กาฝากที่เกาะตามต้นไม้ที่มียางเป็นพิษเบื่อเมา รกแมว รกช้าง เขี้ยวหมูตัน เขี้ยวเสือกลวง เป็นต้น บ้างก็เป็นอวัยวะจำพวกเขา

สัตว์ใหญ่ เช่น งาช้าง นอแรด เป็นต้น สิ่งเหล่านี้นับเป็นของ “ทนสิทธิ์” (เป็นวัตถุที่มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง) ที่ได้จากธรรมชาติซึ่งต้องแสวงหามาครอบครอง และ ๒) การสร้างขึ้นจากวัสดุต่าง ๆ อาทิ โลหะ หิน ไม้ อัญมณี กระดูกและเขาสัตว์ เป็นต้น การสร้างด้วยวิธีนี้มักเกิดจากความเชื่อตามลัทธิศาสนาที่ตนเองเคารพนับถือ เช่น การสร้างพระพุทธรูปในศาสนาพุทธ การสร้างวัตถุมงคลเชิงสัญลักษณ์ในลัทธิผี (อาทิ รูปปั้นผีปู่ตา เป็นต้น) การสร้างวัตถุมงคลเชิงสัญลักษณ์ในลัทธิไสยศาสตร์ (อาทิ ปลัดขิก ตะกรุด สีผึ้ง มีดหมอ เป็นต้น) ฯลฯ การสร้างวัตถุมงคลเหล่านี้มีกรรมวิธีที่หลากหลายตามลักษณะจำเพาะของวัสดุ เช่น การหล่อโลหะ การแกะสลักไม้-หิน-กระดูก-เขาสัตว์ การเจียระไนอัญมณี เป็นต้น

เมื่อวัตถุมงคลได้ถูกสร้างขึ้นมาแล้วไม่ว่าจะด้วยกรรมวิธีใด ๆ หมายรวมถึงของทนสิทธิ์ด้วยนั้นจำเป็นจะต้องมีการ **“เสก”** เพราะมีความเชื่อว่าพิธีกรรมสาธยายมนตรานั้นจะทำให้วัตถุที่สร้างขึ้นมีพลังอำนาจ สามารถทำหน้าที่ได้ตามความประสงค์ในการสร้าง สำหรับมนตราที่ใช้พร่ำสวดในการเสกวัตถุมงคลนั้นอาจจำแนกได้ ๒ กลุ่มคือ (๑) มนตราจากความเชื่อไสยศาสตร์ ซึ่งอาจเป็นบทสวดโบราณที่ประพันธ์ขึ้นโดยผู้มีวิชาอาคม และ (๒) มนตราจากพุทธศาสนา ส่วนมากเป็นบทสวดต่าง ๆ ซึ่งเชื่อว่าอำนาจของบทสวดบูชาพระรัตนตรัยสามารถทำให้วัตถุมีพลังอำนาจขึ้นได้

(๒) การเคารพต่อวัตถุ การแสดงความเชื่อมั่นต่อวัตถุที่สร้างขึ้นจากความเชื่อแล้วผ่านพิธีกรรมการเสก (เรียกอีกอย่างว่า ปลุกเสก) ย่อมมีข้ออธิบายกำกับเพื่อการใช้งานในลักษณะการพกพาและการแสดงความเคารพต่อวัตถุเหล่านั้นด้วยวิธีการปฏิบัติตามคำบอกเหล่าสืบต่อกัน เช่น พระพุทธรูปที่ผ่านพิธีพุทธาภิเษกแล้วจะถือว่า เป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้า ต้องมีการกราบไหว้บูชาด้วยดอกไม้ประทีปและของหอมต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ หรือวัตถุมงคลจำพวกที่เป็นเครื่องรางคุณไสยจำเป็นจะต้องมีการสวดมนตราก่อนใช้งาน เพื่อแสดงความเคารพต่อวัตถุมงคลและจะทำให้เกิดพลังเหนือธรรมชาติมากยิ่งขึ้น

(๓) ความหวาดกลัวต่อวัตถุ การแสดงความหวาดกลัวต่อบทลงโทษหากมีการล่วงเกินวัตถุมงคลเหล่านั้น โดยมากวัตถุมงคลของคนอีศานจะมีข้อห้ามกำกับเรียกว่า **ขะลำ** เป็นคติข้อคิดเพื่อให้ผู้ครอบครองวัตถุมงคลเกิดความหวาดกลัวต่อโทษที่จะเกิดขึ้น หากละเมิดต่อข้อห้ามหรือข้อปฏิบัติของวัตถุมงคลเหล่านั้น อาทิ การละเมิดต่อข้อห้ามของวัตถุมงคลในศาสนาพุทธจะมีความเชื่อว่าจะทำให้ผู้ละเมิดนั้นได้รับ **“บาป”** จนต้องตกนรกในที่สุด ส่วนการละเมิดต่อวัตถุมงคลในกลุ่มลัทธิไสยศาสตร์เชื่อว่าจะทำให้กลายเป็น **“ปอบ”** ได้ ดังนั้นการพกพาหรือครอบครองวัตถุมงคลก็มีข้อควรปฏิบัติและข้อห้ามที่แสดงถึงความหวาดกลัวต่อวัตถุที่สร้างขึ้นจากความเชื่อความศรัทธา

(๔) การปรับเปลี่ยนวัตถุ กระบวนการทางความเชื่อในการสร้าง-เสก วัตถุมงคลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวัสดุที่นำมาสร้างสรรค์ กล่าวคือในมิติแรกเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิง**คุณค่า** เพิ่มความน่าเชื่อถือให้แก่วัสดุปกติให้มีคุณค่ามากยิ่งขึ้น อาทิ ไม้ธรรมดาเมื่อนำมาแกะสลักเป็นพระพุทธรูปก็ได้รับการบูชาเคารพจากผู้คน โลหะต่าง ๆ เมื่อนำมาหลอมและหล่อเป็นพระพุทธรูปหรือเทวรูปก็จะได้รับการเคารพ

บูชาในฐานะภาพแทนพระพุทธเจ้า หรือภาพแทนเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ ในมิติที่สองเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิง**มูลค่า**เพิ่มกำลังซื้อขายทางเศรษฐกิจให้แก่วัสดุบางอย่างที่เปลี่ยนแปลงจากวัสดุธรรมดากลายเป็นวัตถุมงคล อาทิ การนำดินมาปั้นและกดพิมพ์เป็นพระเครื่อง จากวัสดุดินธรรมดาอาจมีมูลค่าเป็นเงินหลักแสนและหลักล้านบาทตามความเชื่อที่มีต่อพระเครื่องเหล่านั้น เป็นต้น

"ความเชื่อ" กับการจัดการบุคคลของชาวอีศาน

ความเชื่อนี้เป็นการกำหนดลักษณะบุคคลในสังคมอีศาน ที่จัดการความเชื่อตามบทบาทหน้าที่เชิงโครงสร้าง เพื่อให้เกิดสมดุลในการขับเคลื่อนสังคมท้องถิ่นอีศาน ให้สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข การจัดการกับบุคคลผ่านมิติทางความเชื่อนี้ ชาวอีศานมีการจัดการอย่างชัดเจนเพื่อกำหนดประเภทบุคคล สามารถจำแนกได้ ๒ ลักษณะ คือ คนธรรมและคนพิเศษ คนพิเศษนี้มีการกำหนดฐานันดรของบุคคลในสังคมท้องถิ่นชาวอีศาน เพื่อจำแนกลักษณะบุคคลด้วยความเป็นมงคล หรือ **คนศักดิ์สิทธิ์** และความเป็นอวมงคล หรือ **คนอศักดิ์สิทธิ์** คือ

(๑) คนศักดิ์สิทธิ์ หรือบุคคลพิเศษตามความเชื่อของชาวอีศาน มีลักษณะแตกต่างกับบุคคลที่เป็นชนชั้นปกครอง คนเหล่านี้มักเป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ต้องเกี่ยวพันกับอำนาจเหนือธรรมชาติจึงได้รับการปฏิบัติด้วยการเคารพ การให้เกียรติ และแสดงออกซึ่งพฤติกรรมการนับถือด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การไหว้ การบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียน การพูดจาด้วยภาษาสุภาพ เป็นต้น คนเหล่านี้จึงมีความ "**ศักดิ์สิทธิ์**" จากการถูกเคารพนับถือของชาวบ้านที่นอกเหนือศาสดาและนักบวชในลัทธิศาสนาต่าง ๆ ที่เคารพโดยปกติอยู่แล้ว จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่มีฐานะทางความเชื่อเป็นพิเศษกว่าคนทั่วไป เช่น

เฒ่าจ้ำ (บ้างก็เรียก กะจ้ำ กวนจ้ำ เจ้าจ้ำ) เป็นผู้มีหน้าที่เป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารกับผีปู่ตาและผีมเหสักข์ เฒ่าจ้ำจะได้รับการปฏิบัติด้วยความนอบน้อม และการแสดงความเคารพจากบุคคลในท้องถิ่น เพราะถือว่าเป็นบุคคลพิเศษที่ผีได้เลือกให้เป็นผู้ที่จะติดต่อสื่อสารด้วย

หมอธรรม-หมอพราหมณ์ ผู้เชี่ยวชาญในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อ เช่น การสะเดาะเคราะห์ (แต่งแก้เสียเคราะห์) การสู่ขวัญ เป็นต้น โดยมักถือว่าผู้ที่ผ่านการประกอบพิธีจากหมอธรรม หมอพราหมณ์และกลายเป็น "ลูกผึ้งลูกเทียน" (สาวกผู้นับถือ) ในบางกลุ่มกำหนดว่าจะต้องนำสำรับดอกไม้เครื่องบูชา (ขัน ๕) มาไหว้บูชาในวันพระและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และได้รับการเคารพนับถือจากชุมชนเป็นอย่างมาก

แม่เมือง ตำแหน่งของหัวหน้าผีหมอหรือผู้นับถือผีที่จะประกอบพิธีเหยาเพื่อรักษาผู้คน (คำนี้อาจถูกเรียกว่าแม่มด ผีฟ้า ตามบริบทของท้องถิ่นในอีศาน แต่มีหมุดหมายเดียวกันคือการเยียวยารักษาชาวบ้านด้วยอำนาจผี) แม่เมืองจะได้รับการปฏิบัติตอบจากลูกเมือง (สาวกผู้นับถือ) ด้วยความเคารพ แม่เมืองนอกจากจะรักษาอาการเจ็บป่วยแล้วยังอบรมสั่งสอน ชี้แนะการดำรงชีพให้ลูกเมืองประพฤติตนอยู่ในกรอบศีลธรรมและสังคมอีกด้วย

พ่อล่ามแม่ล่าม บุคคลที่ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้คอยบอกสอนคู่บ่าวสาวในพิธีมงคล

สมรส โดยบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าบ่าวเจ้าสาวจะไปเชื้อเชิญมาทำหน้าที่พ่อล่ามแม่ล่าม และให้ความเคารพนับถือ เพราะเชื่อว่าเป็นบุคคลต้นแบบที่จะนำพาความเป็นมงคลมาสู่คู่สมรส พ่อล่ามแม่ล่ามจึงถูกปฏิบัติตอบจากคู่บ่าวสาวให้มีฐานะสูงเสมอบิดามารดาตนเอง (บางท้องถิ่นดูเหมือนว่าจะให้ความเคารพ ยำเกรงมากว่าบิดามารดาตนเองด้วย) และมีหน้าที่อบรมสั่งสอนให้ครอบครัวบ่าวสาวครองคู่กันอย่างปกติสุข คติพ่อล่ามแม่ล่ามนั้นเป็นความเชื่อในกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเป็นหลัก และยังคงสืบทอดความเชื่อเหล่านี้มาจนถึงปัจจุบัน

จากที่กล่าวมาข้างต้น **เฒ่าจ้ำ หมอธรรม-หมอพราหมณ์ และแม่เมือง** เป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ ในปัจจุบันยังคงพบความเชื่อเหล่านี้ในสังคมท้องถิ่นชาวอีศาน กลายเป็นผู้นำทางความเชื่อที่ได้รับความเคารพนับถือโดยทั่วไปจากคนในท้องถิ่น ซึ่งมีความแตกต่างจากผู้นำตามอำนาจการปกครอง เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เป็นต้น ในขณะที่ **พ่อล่าม แม่ล่าม** เป็นบุคคลที่คู่สมรสให้ความเคารพนับถือในฐานะครูและผู้ปกครองที่คอยบอกสอนการใช้ชีวิตคู่ แต่ก็เป็นบุคคลที่ได้รับการแสดงความเคารพนับถือเหมือนกับบุคคลศักดิ์สิทธิ์กลุ่มแรกเช่นกัน

(๒) คนอศักดิ์สิทธิ์ บุคคลที่มีความเชื่อว่าจะนำความอัปมงคลหรือความเสื่อมมาสู่ตนและคนรอบข้างได้ นิยามของคนอศักดิ์สิทธิ์นี้หมายถึงบุคคลที่สังคมเชื่อว่า เป็นมูลเหตุทำให้เกิดความอัปมงคลแก่ตัวเองและสังคม ได้แก่ **(ก)** คนที่ปฏิบัติตนผิดจากข้อห้าม มักเกิดจากผู้เรียนวิชาอาคมไสยศาสตร์ สุดท้ายสังคมจะเรียกคนเหล่านี้ว่า **ปอบ** เพราะเชื่อว่าจะถูกลงโทษจนทำให้กลายเป็นผีร้ายที่กัดกินตนเอง **(ข)** คนดิบ หมายถึงผู้ชายที่ไม่ผ่านการบวชเป็นพระในศาสนาพุทธ แม้ความเชื่อเรื่องคนดิบจะไม่ร้ายแรงมากนัก แต่ก็จะกลายเป็นผู้ขาดคุณสมบัติในการเรียนวิชาอาคมต่าง ๆ และอาจขาดคุณสมบัติในการเป็นผู้นำทางความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ **(ค)** หญิงหม้าย เป็นความเชื่อที่พบในวรรณกรรมและเรื่องเล่าของชาวอีศานว่า หญิงหม้ายจะถูกปฏิบัติจากสังคมอีกแบบหนึ่ง เช่น ถูกกีดกันจากการแบ่งผลประโยชน์ในวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นต้น แต่หญิงหม้ายในชีวิตจริงของสังคมอีศานก็ไม่มีการกำหนดว่าเป็นบุคคลอศักดิ์สิทธิ์ และไม่ปรากฏว่าเป็นบุคคลที่ถูกสังคมกีดกันในกิจกรรมต่าง ๆ แต่อย่างใด

จากที่กล่าวมาถึงการจัดการบุคคลของสังคมชาวอีศานในมิติความเชื่อ จำแนกเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์และบุคคลอศักดิ์สิทธิ์แล้วนั้น ยังมีบุคคลที่มีส่วนสำคัญในการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อในวาระต่าง ๆ ของชาวอีศาน คือ **ลูกเขย** เป็นบุคคลที่มีบทบาทในพิธีกรรมทางความเชื่อต่าง ๆ ของหลายกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น พิธีศพของชาวผู้ไทบางกลุ่ม ลูกเขยหรือญาติที่เป็นเขยของผู้ตายจะเป็นผู้แบกโลงศพเพื่อนำไปฌาปนกิจ โดยก่อนแบกโลงศพนั้นจะมานั่งล้อมวงรับประทานอาหารหน้าโลงศพเรียกว่า “ภาชน์เขย” ในขณะที่พิธีน่ำของอร่วายของชาวบรูนั้นลูกเขยถือเป็นคนสำคัญที่ต้องอยู่ประกอบพิธีการเยี่ยมศพ-การเลียบศพ เป็นต้น ลูกเขยจึงกลายเป็นบุคคลที่มีส่วนสำคัญในการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อต่าง ๆ ของชาวอีศานบางกลุ่มสืบเนื่องมากจนถึงปัจจุบัน

"ความเชื่อ" กับการจัดการกิจกรรมทางสังคมของชาวอีศาน

ความเชื่อของชาวอีศานสะท้อนภาพการปฏิบัติต่อความเชื่อด้วยวิธีการต่าง ๆ ทั้งเชิงพื้นที่ วัตถุ บุคคล ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ความเชื่อยังปรากฏในสังคมเป็นลักษณะกิจกรรมที่แสดงออกทางสังคม หมายรวมถึงประเพณีและพิธีกรรมด้วย กิจกรรมทางความเชื่อเหล่านี้เป็นต้นเค้าของการสร้างความเชื่อมั่นในการดำรงชีพของชาวอีศาน ตามวิถีความเชื่อของตนเองและท้องถิ่น ในที่นี้จะได้นำเสนอกิจกรรมทางความเชื่อของชาวอีศานที่มีผลต่อสังคม ๓ ลักษณะ คือ

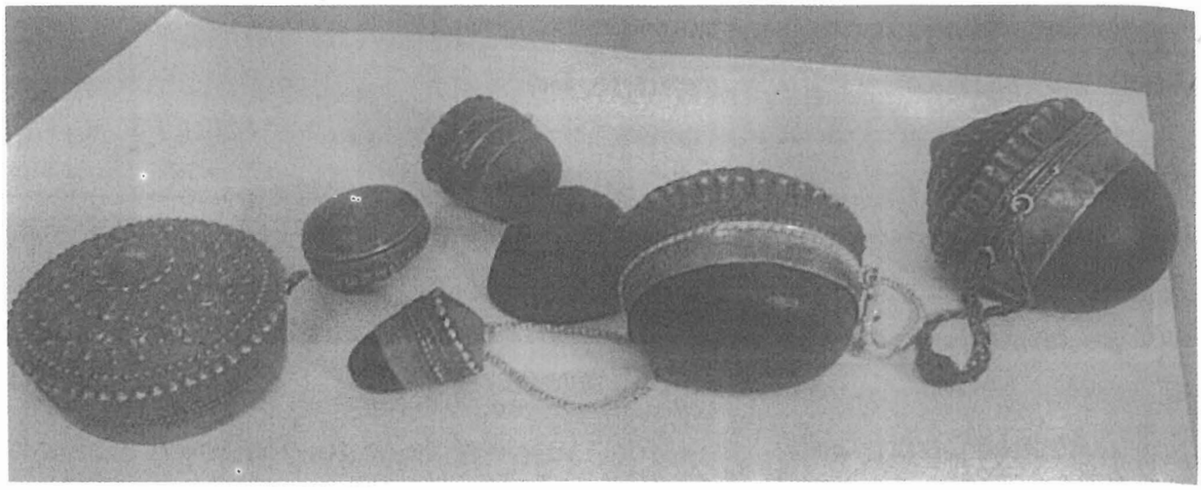
(๑) กิจกรรมรอบอายุชีวิต กิจกรรมที่เกิดจากความเชื่อตามรอบชีวิตของผู้คน กิจกรรมเหล่านี้กลายเป็นวิถีปฏิบัติของสังคมชาวอีศานที่สืบทอดกันเรื่อยมา โดยพัฒนาปรับเปลี่ยนหรือลดทอนรายละเอียดบางประการตามกาลเทศะในแต่ละยุคสมัย โดยชาวอีศานมีความเชื่อว่ามนุษย์ถือเป็นสิ่งมีชีวิตที่ประเสริฐ จึงต้องมีแนวปฏิบัติในทุกช่วงของชีวิตที่จะช่วยเสริมสร้างความเป็นสิริมงคล

เมื่อยามเกิด ชาวอีศานมีกิจกรรมทางความเชื่อที่เกี่ยวข้องอยู่หลายประการ เช่น การอยู่กรรมของแม่ (อยู่ไฟ) ที่มีรายละเอียดกิจกรรมมากมาย อันสะท้อนการให้ความสำคัญต่อสุขภาพของหญิงหลังคลอดลูก อนึ่ง ในระหว่างที่จะคลอดลูก ในสมัยก่อนต้องไปหาเครือไม้ที่เป็นหนามแหลมมาคลุมรอบห้องไว้ เพื่อป้องกันผีจะเข้ามาลักเอาลูกน้อย ส่วนรกที่ได้หลังจากการคลอดลูกนั้นจะต้องมีพิธีกรรมในการฝังรกเพื่อเสริมความเป็นสิริมงคลให้แก่ทารก ครั้นเลี้ยงดูมาระยะหนึ่ง เด็กบางคนเกิดอาการร้องไห้หนักโดยไม่รู้สาเหตุ (Colic for Parents) ชาวอีศานเชื่อว่า "แม่เก่าแม่หลัง" ติดตามมาจากเมืองแมนเมืองแถนเพื่อทวงลูกคืนจึงต้องทำพิธีตัดขาดสัมพันธ์นี้ เรียกว่า "แก้แม่กำเลิด" (บ้างก็เรียก ตัดแถนตัดแนน, ตัดแม่กำเลิด) นอกจากนี้หากจำเป็นต้องนำทารกออกนอกบ้านชาวอีศานเชื่อว่าช่วงนี้วิญญาณแม่เก่าแม่หลังยังเฝ้าติดตามดูลูก และหากออกนอกเขตปกครองของผีเรือนแล้วอาจมาแย่งชิงเอาลูกคืนได้ จึงต้องเอา "ขี้หมิ่นหม้อ" (เขม่าก้นหม้อ) มาแต้มหน้าผากเพื่อให้วิญญาณแม่เก่าแม่หลังจำไม่ได้ว่าเป็นลูกตน

เมื่อยามแก่ ชาวอีศานมีความเชื่อว่าผู้เฒ่าผู้แก่เป็นผู้ผ่านประสบการณ์การดำรงชีพมาอย่างยาวนาน บางแห่งเรียก "พ่อตู้แม่ตู้" (สันนิษฐานว่าอาจมาจากคำว่า "สาธุ" เหมือนทางภาคเหนือที่เรียกพระสงฆ์ว่า "ตุ๊") ในขณะที่บางคนกล่าวว่า "ตู้" หมายถึงตู้เก็บหนังสือ หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ของผู้สูงวัย ส่วนบางคนบอกว่าเมื่อเข้าสู่วัยชราความแหลมคมก็หายไปจนกลายเป็นตู้ หมายถึง (ทู่) ชาวอีศานจะให้ความเคารพต่อผู้สูงวัยด้วยการปฏิบัติอย่างนอบน้อม มักนิยมให้ผู้สูงวัยอวยพรและผูกแขนให้เสมอ เพราะเชื่อว่าคำพูดของผู้เฒ่าผู้แก่มีความเป็นสิริมงคลเสมอ และเมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ก็นิยมรดน้ำดำหัวขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคลของลูกหลาน

เมื่อยามเจ็บ ชาวอีศานในสมัยก่อนมีความเชื่อว่าอาการเจ็บป่วยนั้นอาจเกิดจากโรคภัย และถูกทำร้ายจากสิ่งเหนือธรรมชาติ จึงมีวิธีการรักษาหลายรูปแบบอย่างน้อยที่สุดอาจกำหนดได้ ๓ แบบ คือ

๑. การรักษาด้วยสมุนไพร เป็นการรักษาผู้ป่วยจากโรคภัยปกติ ซึ่งการเก็บยา การปรุงยา และการเพิ่มพลังการรักษาของยาสมุนไพร

ติบนวดนอแรด (ตลับสีผึ้งทำด้วยเงินประดับด้วยนอแรดถือเป็นของค้ำคูณของชาวอีศาน)

ล้วนอาศัยความเชื่อ ความรู้ และมนตรา เพื่อเสริมพลังการรักษาโรคภัยให้ดีมากยิ่งขึ้น เรียกผู้ทำการรักษาว่า “หมอยา”

๒. การรักษาด้วยพิธีกรรม เป็นการรักษาด้วยการหยิบยืมอำนาจจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ผีไท้ ผีน้ำ ผีแถน เป็นต้น เพื่อประกอบพิธีกรรมด้วยการขับลำนำและฟ้อนรำประกอบเสียงดนตรี เช่น แคน ตรัว (ซอ) เปี๊ยออ เป็นต้น พิธีกรรมเหล่านี้มีชื่อเรียกหลายอย่าง มีรายละเอียดของพิธีกรรมที่แตกต่างกันไปตามลักษณะชาติพันธุ์ อาทิ การเหยา ลำผีฟ้า มะม็วด แกลมอ เป็นต้น เรียกผู้ทำการรักษาว่า “แม่เมือง แม่หมอ แม่มด ฯลฯ” นอกจากนี้ยังมีการรักษาด้วยมนตรา ด้วยการบริกรรมคาถาแล้วเป่าลมไปยังผู้ป่วยหรือบริเวณที่ป่วย เรียก “การเป่า” และเรียกผู้ทำการรักษาว่า “หมอเป่า”

๓. การรักษารูปแบบผสม เป็นการรักษาโรคภัยด้วยสมุนไพรและพิธีกรรม มีมนตราเป็นบทสวดบริกรรมขณะทำการรักษา เช่น การเหยียบผาล เป็นการนำเอาผาลไถไปอังไฟให้ร้อนแล้วใช้เท้าจุ่มน้ำมันแล้วเหยียบผาลไถ จากนั้นจึงเหยียบบริเวณที่เจ็บปวดของผู้ป่วย นอกจากนี้ยังมีการต้มน้ำมันสมุนไพร (หุงน้ำมันสมุนไพร) เพื่อใช้ทารักษาอาการเจ็บป่วยต่าง ๆ เป็นต้น

เมื่อยามตาย ชาวอีศานมีความเชื่อเกี่ยวกับ “ศพ, ซาก, ขอน” โดยมีการจัดการด้วยความระมัดระวังเพื่อให้เกียรติแก่วิญญาณผู้ตาย และเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย อาทิ ครั้นเมื่อตายแล้วจะรีบอาบน้ำศพใส่เสื้อผ้าชุดโปรดแล้วนำไปนอนบนฟูกเอาผ้าคลุมทั้งร่างบางท้องที่ผูกโยงแหเพื่อคลุมร่างไว้รอการทำหีบบรรจุเรียก “ดอย” เนื่องจากการตายไม่สามารถรู้ล่วงหน้าได้ ในอดีตจึงไม่ได้เตรียมหีบศพไว้ ชาวบ้านมักถอดเอาแผ่นไม้มุงฝาบ้านมาทำหีบศพ (ปัจจุบันแม้มีหีบศพสำเร็จรูปจำหน่ายแล้วในบางชุมชนยังถือคติถอดแผ่นไม้มุงฝาบ้านมาสักนิด แล้วบรรจุร่วมในหีบศพตามคติเดิมอีกด้วย) ส่วนอาหารในพิธีศพต้องเรียบง่ายไม่ยุ่งยาก ในขณะที่อาหารจำพวกเส้น เช่น ข้าวปุ้น (ขนมจีน) เป็นต้น เป็นอาหารที่มีกรรมวิธีซับซ้อนและการจัดทำใช้เวลานานจึงมีกุศโลบายการห้ามทำอาหารเส้นในงานศพว่า *“หากทำข้าวปุ้นในงานศพจะทำให้มีการตายต่อ ๆ กันเหมือนเส้นข้าวปุ้นที่เป็นเส้นยาว”*

แม้ว่าในปัจจุบันจะมีขนมจีนจำหน่ายและหาซื้อง่ายแล้วแต่ความเชื่อข้อห้ามนี้ก็ยังคงฝังใจชาวอีศานเรื่อยมา ความเชื่อที่มีในงานศพของชาวอีศาน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใดก็ล้วนมีรายละเอียดความเชื่อมากมายที่สะท้อนถึงการให้ความสำคัญต่อการ **"ข้ามภพ"** ของมนุษย์ที่มีการจัดการอย่างมีระบบแบบแผนแสดงถึงความเชื่อได้เป็นอย่างดี

(๒) กิจกรรมรอบปี การจัดกิจกรรมตามความเชื่อของชาวอีสานที่กำหนดตามช่วงเวลาและฤดูกาล กิจกรรมที่เด่นชัดของชาวอีสานเห็นจะเป็น "ฮีต ๑๒" ซึ่งเป็นขนบปฏิบัติของชาวอีศานที่สืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมล้านช้างที่ผสมผสานระหว่างแนวคิดลัทธิผีสาง (อันเป็นความเชื่อดั้งเดิม) ในวัฒนธรรมข้าวและแนวคิดศาสนาพุทธ (อันเป็นความเชื่อใหม่) จึงทำให้เกิดการกำหนดปฏิทินการจัดกิจกรรมตามความเชื่อ *(สามารถอ่านเพิ่มเติมได้ในคอลัมน์เสน่ห์ภาคสนามเรื่อง **ฮีต ๑๒ ที่ไม่ได้มีแค่ ๑๒ ฮีต** ฉบับที่ ๑๑๙ เดือนมีนาคม ๒๕๖๕)* การจัดกิจกรรมรอบปีตามความเชื่อของชาวอีศานนั้นสามารถจำแนกความเชื่อได้จากแนวคิด **วัฒนธรรมข้าว ภูตาคติ พุทธาคติ เทวาคติ** และ**นาคาคติ** ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ช่วยเสริมความมั่นใจในการดำรงชีพของชาวอีศาน และเป็นการเสริมสร้างพลังในการประกอบสัมมาชีพได้เป็นอย่างดี กิจกรรมเหล่านี้มีพัฒนาการ และมีการลดทอนรายละเอียดของกิจกรรมบางส่วนตามความเข้มข้นของความเชื่อในแต่ละช่วงเวลา ในปัจจุบันขยายการจัดการกิจกรรมทางความเชื่อเพื่อเป็น "Soft Power" ในการสร้างแรงตระหนักถึงคุณค่าของท้องถิ่นและการสร้างเศรษฐกิจการท่องเที่ยว *(สามารถอ่านตัวอย่างเพิ่มเติมการจัดการกิจกรรมทางความเชื่อเพื่อให้เกิด "Soft Power" ในการท่องเที่ยวได้จากคอลัมน์เสน่ห์ภาคสนาม เรื่อง **เมืองร้อยเอ็ด : ประเพณีกับการพัฒนาเมืองเพื่อเพิ่มศักยภาพทางการท่องเที่ยว** ฉบับที่ ๑๓๓ เดือนพฤษภาคม ๒๕๖๖)*

(๓) กิจกรรมพิเศษ การจัดกิจกรรมทางความเชื่อที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากกิจกรรมปกติที่กำหนดไว้ในกิจกรรมรอบปี กิจกรรมเหล่านี้เป็นการจัดขึ้นตามความเชื่อส่วนบุคคลหรือชุมชนทั้งที่เป็นความเชื่อผี ความเชื่อศาสนาพุทธ ความเชื่อพญานาค และความเชื่อทางโหราศาสตร์ เช่น พิธีสะเดาะเคราะห์ พิธีแก้กรรม พิธีวันสัตตนาคา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมอื่น ๆ ที่ถูกกำหนดขึ้นเฉพาะกิจ เช่น พิธีขึ้นบ้านใหม่ พิธีพุทธาภิเษก พิธีเปิดห้างร้านใหม่ เป็นต้น ชาวอีศานให้ความสำคัญต่อกิจกรรมเหล่านี้ เพราะมีความเชื่อว่ากิจกรรมพิเศษเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยครั้งจึงมีการเตรียมการอย่างพิเศษ เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์พึงพอใจและประทานความสำเร็จดังที่ปรารถนา ในปัจจุบันความเชื่อของชาวอีศานได้พัฒนารายละเอียดความเชื่อและการเคารพนับถือมากขึ้นตามสังคมโลกที่เปลี่ยนแปลงไป มีการรับเอาความเชื่อจากวัฒนธรรมนอกถิ่นเข้ามาผสมผสานมากมายจึงทำให้เกิดกิจกรรมพิเศษมากขึ้นเป็นชุมชน "พหุลักษณ์ทางความเชื่อ ภายใต้ความเป็นพหุวัฒนธรรม" ที่ผสมผสานความเชื่อต่าง ๆ อย่างลงตัว

"ความเชื่อ" กับไการจัดการบรรทัดฐานทางสังคมของชาวอีศาน

ชาวอีศานจัดการความเชื่อเพื่อใช้สร้างเป็นกฎเกณฑ์ของตนเอง การจัดการเหล่านี้ล้วนเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่ช่วยให้ดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข โดยมีแกนหลักเป็น

ความเชื่อซึ่งบรรพชนได้สร้างไว้ การนำเอาความเชื่อมาใช้เป็นแนวคิดสร้างบรรทัดฐานทางสังคมนั้นมีหลากหลายวิธีการ ในที่นี้ผู้เขียนขอนำเสนอ ๓ ลักษณะ คือ

(๑) ผิดผี การนำเอาความเชื่อที่มีต่อผีมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างกฎเกณฑ์เพื่อการควบคุมสังคมชาวอีศาน เนื่องจากผีเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติที่ชาวอีศานให้ความเคารพนับถือมาแต่โบราณ ในขณะเดียวกัน ก็มีความหวาดกลัวต่อพลังอำนาจของผีด้วย ดังนั้นการกำหนดแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวันของคนอีศาน แต่เดิมนั้นจะถูกกำหนดโดยผีผ่าน “เฒ่าจ้ำ, นางเทียม, การเข้าสิง, การเข้าฝัน” ปรากฏการณ์เหล่านี้จะเกิดขึ้นเป็นระยะแล้ว สะสมข้อกติกาของผีเพิ่มขึ้นจนมีลักษณะเป็น “กฎหมายผี” ที่กลายมาเป็น “กฎหมายชุมชน” ในที่สุด “ผิดผี” จึงกลายเป็น “ธรรมนูญ” ของชาวอีศานมาแต่เดิม ครั้นมีการรวมกลุ่มสร้างบ้านเมืองขึ้น การผิดผีได้ถูกผนวกกับกฎหมายบ้านเมืองรวมเรียกว่า “หลักคำ” จะเห็นได้ว่าชนชั้นปกครองในอดีตก็เห็นความสำคัญ และยกย่องแนวคิดคติการผิดผีจนนำมาผนวกรวมกับกฎหมายบ้านเมือง ทั้งนี้เพราะการผิดผีเป็นกฎหมายชุมชนที่มีมาแต่เดิม ส่วนกฎหมายบ้านเมืองเป็นของใหม่จึงต้องผนวกรวมกันเพื่อควบคุมการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมอีสาน

ในปัจจุบันภาพจำของการผิดผีหลงเหลือเพียง ๒ ลักษณะ คือ ๑) การปฏิบัติตัวของสตรีชาวอีศานที่ต้องวางตัวเสงี่ยมงามอยู่ในโอวาทของบุพการี เรียกว่ามีผีคุ้มครอง หากมีชายอื่นมาเกี้ยวพาราสีโดยไม่บอกกล่าวบุพการี (ในที่นี้หมายรวมถึงผีบรรพชน) ก็จะถือว่าเป็นการผิดผี และ ๒) การปฏิบัติตัวของชาวอีศานต่อผีในบริบทต่าง ๆ เช่น ผีปู่ตา ผีตาแฮก ผีเฮือน เป็นต้น หากมีการละเมิดคำสั่งหรือข้อห้ามเชื่อว่าจะเกิดโทษแก่ตนเองและชุมชนเรียกว่าผิดผีเช่นกัน

ดังนั้นการผิดผีจึงเป็นกรอบปฏิบัติที่เป็นบรรทัดฐานทางสังคมของชาวอีศานที่สืบต่อเนื่องกันเรื่อยมา แม้ในปัจจุบันชาวอีสานจะมีความเชื่ออื่นเพิ่มเติมแต่ความเชื่อเรื่องผีก็ยังคงมีปรากฏอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มชุมชนที่นับถือผียังมีข้อปฏิบัติเพื่อป้องกันมิให้มีการผิดผีเกิดขึ้นและยังคงมีการ “เสียผี” เพื่อแสดงการขอขมาต่อผีที่ได้ประพฤติผิดไปแล้ว หากวิเคราะห์ให้แน่ชัด “ผิดผี” จะมีลักษณะเป็น “กฎหมายเหมาะสมัย” เพราะเกิดขึ้นโดยผีที่เห็นว่าในกาลนั้นควรทำอะไรและไม่ควรทำอะไร ครั้นเข้าสู่โลกาภิวัตน์จึงทำให้แนวคิด “ผิดผี” ลดบทบาทลงเหลือเพียงเป็นแนวปฏิบัติตามความเชื่อเฉพาะคนเฉพาะกลุ่มเท่านั้น

(๒) ขะลำ ข้อห้ามของชุมชนชาวอีศานตรงกับ “ขืด” ของภาคเหนือ “ขนาบ” ของภาคกลาง และ “Taboo” ในภาษาสากลชาวอีศานมีความเชื่อถือในการดำรงชีพว่าต้องไม่ละเมิดข้อห้ามที่เชื่อว่าถูกบัญญัติโดยผี แถนและนักปราชญ์มาแต่โบราณ หากมองโดยผิวเผินแล้ว “ขะลำ” เป็นเพียงข้อห้ามธรรมดาที่ใช้อบรม ควบคุม หรือเพื่อป้องปรามไม่ให้ประพฤติผิดแผกไปจากคติสังคมที่ดีงาม แต่ความจริงแล้วขะลำเป็นข้อปฏิบัติที่ผูกโยงความเชื่อทั้งจากผี แถน พุทธ โดยเชื่อว่าผลของการละเมิดขะลำนั้นจะทำให้เกิดผลร้ายในการดำรงชีพ และมีผลต่อชะตากรรมของมนุษย์โดยตรง ซึ่งมีความต่างจาก “ผิดผี” ที่มิได้เกิดจากคำสั่งของผีและผีก็มิได้มีอำนาจในการลงโทษทั้งหมด(แต่ก็มีข้อสัมพันธ์กับแนวคิดการผิดผีอย่างหลวม ๆ)

หากพิเคราะห์ให้ดี “ขะลำ” อาจเป็นข้อห้ามคำสอนที่เป็น “อภิปรัชญา” ที่เป็นกุศโลบายของคนโบราณที่ปลูกฝังข้อปฏิบัติผ่านมิติ “ภูมิปัญญา” แล้วออกดอกผลเป็น “ขะลำ” อาทิ *“แม่มานอย่าไปนั่งบันไดมันขะลำ”* ความหมาย หญิงมีครรภ์ห้ามนั่งบริเวณบันได หากพิเคราะห์ดูแล้วจะเห็นว่าบันไดเป็นทางสัญจรของผู้คนขึ้นลงบ้านเรือนจึงทำให้มีความลาดชัน และมีลูกบันไดที่มันวาวเพราะผู้คนในเรือนใช้เดินทุกวัน อาจทำให้ลื่นตกบันไดได้ *“อย่ากวาดเฮือนยามค่ำมันขะลำ”* ความว่าอย่ากวาดบ้านในเวลากลางคืน เพราะเมื่อถึงเวลานอนฝุ่นละอองที่ฟุ้งในอากาศจะหล่นใส่ในขณะนอนหลับได้

ขะลำของชาวอีศานจึงเป็นการผูกแนวคิดความเชื่อเพื่อเป็นข้อห้าม หรือข้อตักเตือนให้ปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้อง และเหมาะสมตามคตินิยมของชาวอีศาน ขะลำในวันนี้ดูเหมือนจะนับวันถอยหลังลาร้างไปจากสังคมอีศานแล้ว ดูเหมือนจะมีศาสตร์อื่นที่คนให้ความสนใจเข้ามาแทนที่อย่างไม่รู้ตัว คงรอวันสูญสิ้นไปในไม่ช้า หรืออาจฟื้นคืนชีพมาในลักษณะใดลักษณะหนึ่งในไม่ช้าเช่นเดียวกัน

(๓) โสก หรือโฉลก มีความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ว่า *“ลักษณะซึ่งมีทั้งส่วนดีและส่วนไม่ดี ถ้าดีเรียกว่า ถูกโฉลก ถ้าไม่ดีเรียกว่า ไม่ถูกโฉลก มักกำหนดด้วยการดูลักษณะ วัดขนาด นับจำนวน เป็นต้น ของคน สัตว์ สิ่งของ ว่าเป็นมงคลหรือไม่เป็นมงคล”* จะเห็นได้ว่าโสกเป็นเกณฑ์กำหนดในการสร้างสวรรค์สิ่งต่าง ๆ ของชาวอีศานที่มีสืบทอดกันมายาวนาน และมีแนวคิดร่วมกับหลายท้องถิ่นทั้งภาคเหนือและภาคกลางของประเทศไทย

ลักษณะของโสกนั้นเป็นโหราศาสตร์แขนงการพยากรณ์ (โหราศาสตร์อีศานสามารถจำแนกได้ ๓ แขนงคือ การคำนวณ พิธีกรรม และการพยากรณ์) มีการกำหนดเกณฑ์เป็นข้อ ๆ แล้วให้นับเวียนลำดับข้อตามความยาวหรือความกว้างของพื้นที่วัตถุ ครั้นความยาวสิ้นสุดที่ใดก็ให้ทำนายตามข้อกำหนดนั้น วิธีการนี้อาจเป็นรูปแบบของการสร้าง “ความพอเหมาะพอดี” ให้กับการก่อสร้างของชาวอีศาน ยังใช้เป็นการพยากรณ์บุคคลและสัตว์ว่ามีความเป็นมงคลหรือไม่มงคลได้อีกด้วย

การพยากรณ์ของ “โสก” นั้นจะผูกความเชื่อเป็นคำทำนายที่เชื่อมโยงถึงวิถีชีวิต ชะตากรรมของคน และกลุ่มคนที่เชื่อว่าจะเกิดขึ้นด้วยเหตุนี้ชาวอีศานจึงกำหนดสิ่งต่าง ๆ ที่ต้องพยากรณ์ด้วยโสกให้สร้างสรรค์ขึ้นตรงกับความเป็นมงคล หรือของบางอย่างได้ถูกสร้างขึ้นแล้วเมื่อนำมาใช้ หรือนำมาครอบครองแล้ว ทำให้เกิดความเป็นอัปมงคลแก่ชีวิตก็จะพยากรณ์จาก “โสก” เพื่อตรวจสอบคำทำนาย เท่าที่ค้นพบมีการกำหนดไว้หลายอย่าง อาทิ โสกผู้ชาย โสกผู้หญิง โสกฆ้อง โสกกลอง โสกกุฏิ โสกเรือน โสกแม่กะได โสกกะทอดเล้า โสกเสาเฮือน โสกกะทอดเฮือน โสกผ้านุ่ง โสกถง โสกซิง (ตราชั่ง) โสกดาบ โสกปืน โสกอู่ครก โสกไม้คาน โสกแหโสกเรือ โสกเสื่ออาสนะ โสกกอนเรือน โสกวัด โสกหน้าผาก โสกแป้นปูเรือน โสกรถ ฯลฯ

ตัวอย่างโสกกลอง กลองเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้บอกสัญญาณต่าง ๆ อาทิ เมื่อถึงกาลบุญ การประชุม บอกเหตุ เป็นต้น กลองจึงมีความสำคัญมาก จึงมีการกำหนดการพยากรณ์โสกกลองในวัดด้วยการเอาเชือกวัดขนาดความยาวของหน้ากลองแล้ววางเชือกที่วัดความยาว

ลงพื้น จากนั้นให้เจ้าอาวาสใช้เท้าเหยียบวัดความยาวของเชือกนั้น แบบเท้าต่อชิดกันไปจนสุดเชือกโดยแต่ละก้าวนั้นจะมีคำพยากรณ์ดังนี้

ก้าวที่ ๑ นันทะเภรี เมื่อตีกลองแล้วจะทำให้คนรักใคร่สามัคคีกัน

ก้าวที่ ๒ ศรีชมชื่น เมื่อตีกลองแล้วจะทำให้คนชื่นชมยินดีอยากทำบุญให้ทาน

ก้าวที่ ๓ หื่นเมืองพรหม เมื่อตีกลองแล้วจะทำให้ผู้คนชุมชนจะเบิกบานสำราญใจ

ก้าวที่ ๔ สมณ์อยู่สร้าง เมื่อตีกลองแล้วจะทำให้หมู่คณะสงฆ์เกิดความสามัคคีพร้อมเพียงกันดีงาม

ก้าวที่ ๕ ม้างสังโฆ เมื่อตีกลองแล้วจะทำให้พระสงฆ์ขาดความสามัคคีเกิดการทะเลาะวิวาทกัน

ก้าวที่ ๖ โพธิสัตว์ และ

ก้าวที่ ๗ วัดพระเจ้า เมื่อตีกลองแล้วจะทำให้คนเงียบเหงา (บางตำราว่าทำให้วัดสงบสุข)

จากความเชื่อกับการจัดการบรรทัดฐานทางสังคมของชาวอีศานที่นำเสนอในประเด็นการผิดผี ขะลำ และโสก เห็นได้ว่าชาวอีศานมีวิธีการจัดการบรรทัดฐานทางสังคมเพื่อการควบคุมให้ผู้คนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข ผ่านมิติความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อผี พุทธ และลัทธิความเชื่ออื่น ๆ ตามความนิยมของชุมชนเหล่านั้น โดยผูกโยงประเด็นความเชื่อเพื่อเป็น “กุศโลบาย” สร้างความหวาดกลัวมิให้ผู้คนล่วงละเมิดข้อห้ามเหล่านั้น สังคมอีศานจึงเกิดความสันติสุขสืบเนื่องเรื่อยมา

เรื่องเล่าที่นำเสนอข้างต้นจึงอาจกล่าวได้ว่า “ชาวอีศานมีวิธีการจัดการความเชื่อในมิติ พื้นที่ วัตถุ บุคคล กิจกรรม และบรรทัดฐานทางสังคม เป็น Soft Power ที่มีผลต่อการดำรงชีพ ศิลปะ และวัฒนธรรมของชาวอีศานจนกลายเป็นอัตลักษณ์สำคัญที่สร้างความภาคภูมิใจให้กับชาวอีศานมาอย่างยาวนาน”

เอกสารอ้างอิง

สวิง บุญเจิม. (๒๕๔๙). **ตำรามรดกอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. อุบลราชธานี: มรดกอีสาน.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. (๒๕๖๐). **พุทธศาสนาและความเชื่อในสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

